

Vållandekriminaliseringar i dag och i morgon

Av tf. professor, jur. dr. PEKKA KOSKINEN, Helsingfors

I. Inledning

Jag tänker i min framställning först säga några ord om den finska vållande-dogmatiken, som inte är så speciellt välutvecklad på straffrättens område i detta skede. Eftersom seminariets namn är „Symposium om modern strafflagstiftning“ förefaller det mig naturligt att koncentrera sig på att behandla en del problem rörande de culpösa brotten i belysning av de ståndpunkter, som den finska *straffrättskommittéen* framfört (Kommittébetänkande 1976:72). Trots att framställningen delvis tangerar *Patrik Törnudds*, torde det inte uppstå några men därav. Jag har för avsikt att behandla straffrättskommitténs ställningstaganden beträffande vållandets arter och området för kriminaliserandet av vållande. Jag kommer att fästa särskild vikt vid tanken på att minska andelen av culpösa effektdelik, vilket varmt förespråkats av kommittéen. Med tanke på frågeställningarnas olikartade betoning, så skulle jag kanske litet krystat ha kunnat benämna min inlaga, med anslutning till *Jareborgs* rubrik, „The third face of culpa“.

II. Den finska vållande-dogmatiken.

I den finska straffrättsvetenskapen har brottsbegreppets uppbyggnad hittills helt klart baserat sig på det traditionella åtskiljandet mellan brottets objektiva och subjektiva sida. Om detta åtskiljande vet vi, att bl. a. *Jareborg* har framfört en del skarp-sinniga synpunkter. Culpa-bedömningen äger helt och hållet rum inom ramen för brottets subjektiva sida, skuldbedömningen. Vid bedömningen av vållandets förhandenvaro skall man t. ex. enligt *Honkasalos* lärobok nog fästa uppmärksamhet vid både subjektiva och objektiva kriterier. I enlighet med biblisk liknelse har man givit vardera sitt eget pund, vars storlek inte räknas honom till godo desto mera än dess litenhet till ondo (det subjektiva kriteriet). Däremot bör var och en förvalta sitt pund på ett sätt, som är socialtettiskt godkännbart (den objektiva måttstocken). Både det subjektiva och objektiva kriteriet ansluter sig likväl tydligt till brottets subjektiva sida, skuldbedömningen.

Framförallt när det gäller sådana culpösa effektdelik, inom vars rekvisit man inte har skildrat sättet för orsakandet av effekten, så leder den traditionella brottskonstruktionen till märkliga slutresultat. Vem som helst, som bara på ett adekvat kausalt sätt

har råkat förorsaka en effekt i enlighet med ett brottsrekvisit, har fullbordat *brottet* till den objektiva delen. Först i och med skuldbedömningen kan ansvaret falla bort t. ex. på den grund, att förövaren av gärningen har handlat helt i överensstämmelse med den varsamhet, som man kan vänta av honom (å andra sidan kan man i vissa fall naturligtvis anse, att även en grund, som utesluter rättstridighet, föreligger).

Just en dylik brottskonstruktion, inom vilken den objektiva sidan förblir i märklig mån tom — dit hör enbart en effekt, som åstadkommits inom ramen för den adekvata kausaliteten — bidrar å sin sida till att forma intrycket av att de culpösa effektdelikten utgör ett reliket av gammalmodigt effektansvar, vilket för en modern strafflagstiftning är opassligt.

Den i stora drag uppgjorda skisseringen, som jag framfört, berör de culpösa brottsens allmänna dogmatiska uppbyggnad i dess traditionella form i Finland. Under senare tider torde likväl ett tankeschema av modernare snitt och som verkar mera ändamålsenligt ha i viss utsträckning vunnit fötteste. Detta tankeschema lägger tonvikten vid culpa-bedömningens *objektiva* sida och särskiljer på samma sätt som *Jareborg* „the two faces of culpa“. En del av de yngre finländska forskarna inom straffrätten, vilka även är närvarande här, deltog i ett seminarium, som hölls i Tvärminne 1976. Vid detta seminarium diskuterade man vållande-problematiken. Med tanke på seminariet hade jag själv gjort upp ett kort inledningsanförande, i vilket jag försökte, stödande mig närmast på en del tyska förebilder, skissera upp en sådan brottskonstruktion, inom vilken culpa-bedömningen skulle fördela sig på å ena sidan ett brottsbeskrivningsenlighets- / rättstridighetsplan (den objektiva sidan, om vi så vill benämna den), å andra sidan ett skuldbedömningsplan (den subjektiva sidan). Trots en del konstruktiva och terminologiska skillnader sammanföll mitt på ovannämnda sätt uppskisserade schema rätt nära med det, som *Jareborg* mera analytiskt framför i sin rapport.

I Finland har man inte publicerat någon mera omfattande modern undersökning rörande de culpösa brotten. Själv håller jag för närvarande på med en dylik undersökning. Fastän jag inte ännu kan presentera någon mera ingående rättsfallsanalys, skulle jag nästan våga påstå, att man även hos oss *inom rättspraxis* i praktiken i rätt stor utsträckning opererar med en objektivt-färgad culpa-bedömning.

III. *Arterna av vållande i straffrättskommittéens betänkande.*

Straffrättskommittéen har behandlat straffrättsens dogmatiskt-konstruktiva frågor enbart ytligt, vilket enligt min åsikt är att beklaga. På grund av kommittéens inställning är det svårt för en

utomstående att få en exakt bild av kommittéens alla planer rörande de culpösa brotten. Likväl kan man urskilja en del klara riktlinjer.

Kommittéen föreslår, att imputationens former inom strafflagen fortfarande skulle utgöras av uppsåt och vållande. Rörande dessa skulle man i lagen ta med uttryckliga definitioner, vilka saknas i nuvarande lagstiftning. För att få till stånd en behövlig upptrappning så borde man i lagen dela upp vållande i två grovhetskategorier. För dessa har man i betänkandet föreslagit benämningarna vårdslöshet (*huolimattomuus*) och hänsynslöshet (*piittaamattomuus*). Enligt vilka grunder tudelningen skall ske framgår inte entydigt ur betänkandet. Då man såsom hänsynslöshet ändock stämplar framförallt *ett risktagande, som övervägts*, förefaller det som om endast vissa fall av medvetet vållande (*culpa luxuria*) skulle höra till den grövre kategorin. Det är svårt att dra mera långtgående slutsatser på basis av betänkandet. I många av de utkast till brottsrekvisit, som ansluter sig till kommittéens stomplan för strafflagens speciella del, har man föreslagit, att endast vållandets grövre art, hänsynslöshet, skulle vara straffbart. I något sammanhang förutsätter man rentav grov hänsynslöshet — vad som nu kan avses med en dylik dubbelkvalificering av vållande.

På grund av kommittéens hänsynslöshet-begrepp kommer den finländska läsaren att sysselsättas av dess förhållande till gränsdragningen mellan uppsåt och vållande. Inom finsk straffrättsvetenskap har man nämligen haft för vana att dra denna gräns i enlighet med den s.k. positiva viljeteorin, varvid ett övervägt risktagande skulle hänföra gärningen till *dolus eventualis*-kategorin. Kommittéen föreslår i varje fall, att gränsen mellan uppsåt och vållande framdeles skall dras i enlighet med huru sannolikt gärningsmannen insåg, att brottsrekvisitet skulle uppfyllas (s.k. sannolikhetsuppsåt).

IV. Området för kriminaliseringen av vållande i straffrättskommittéens betänkande.

Det förefaller att ha förelegat olika åsikter i kommittéen med hänsyn till omfånget av kriminaliseringen av culpöst beteende. I betänkandets egentliga del uttalar man endast ett visst antal allmänna principer. Sålunda skulle vållande vara straffbart endast, då detta uttryckligen framgår ur brottets definition. Åtminstone i samband med beteenden, som förorsakar allvarlig fara, borde man bestraffa *hänsynslöshet* på samma sätt som uppsåt. I dessa fall skulle man likväl reglera de olika imputationsformerna i skilda straffstadganden. Enbart beträffande lindriga brott kunde man placera den uppsåtliga och culpösa beteendeformen under samma stadgande.

Tillämpandet av de uppskisserade allmänna principerna vid upprättandet av stomplanen har synbarligen inte varit helt problemfritt. Av flera av de divergerande åsikterna, som ansluter sig till stomplanens olika punkter, framkommer meningsskiljaktigheter just beträffande regleringen av de culpösa beteendeformerna. Det förefaller som om närmast vänstern inom kommittéen skulle ha varit redo att utsträcka kriminaliseringen av vållande över ett större område än de borgerliga medlemmarna. Majoriteten har likaså varit redo att i samma stadgande jämställa uppsåt och hänsynslöshet med varandra, även då det inte är fråga om ett lindrigt brott (se allvarligt arbetsskyddsbrott, 21 kap.). Isynnerhet beträffande vissa s.k. moderna brott har de, som har krävt en mera vidsträckt kriminalisering av vållande, motiverat sitt ståndpunktstagande med svårigheten att bevisa uppsåt — motiveringen, vilken *Jareborg* i sin rapport förefaller godkänna endast då det är fråga om ett obetydligt brott. *Törnudd* förefaller gå efter samma linje som *Jareborg* i det skiljaktiga yttrandet, som han fogat till 22 kapitlet rörande miljöbrott. Enligt *Törnudd* skulle inte bevissvårigheterna få utgöra tillräcklig grund för bestraffande av vållande, med undantag för eventuellt smärre brott samt vissa undantagsfall (vilka dessa nu kan vara?).

V. *En utveckling i riktning mot eliminerande av de culpösa effektdelikten?*

Uppenbarligen är den viktigaste principiella ståndpunkten, som straffrättskommittéen framför beträffande de culpösa brotten den, som innebär en strävan att i största möjliga mån eliminera de culpösa effektdelikten, och övergå — såsom kommittéen själv uttrycker det — från effektansvar till fareansvar och samtidigt till klandervårdhetsansvar. Jag är medveten om att uppställandet av beteendedelikt och effektdelikt såsom varandras motsatser är en teoretiskt sett tvivelaktig tudelning, såsom *Jareborg* påvisat. Troligtvis skulle iakttagandet av detta varit ägnat att klargöra även kommittéens ställningstaganden. Då det emellertid förefaller som om kommittéens resonemang skulle förutsätta den även i Finland av tradition gjorda tudelningen mellan beteendedelikt och effektdelikt, så kommer jag framöver att begagna mig av dessa begrepp även med risk att därmed förknippas teoretisk oklarhet.

Området för effektansvar i ordets klassiska betydelse („brott med objektivt överskott“) har krympt åtskilligt i Finland, efter det att man i 1969 konstruerade reglerna i strafflagens 21 kapitel om brott mot liv och hälsa i princip på samma grund som motsvarande stadganden i Sverige. Effektens betydelse framträder likväl alltjämt vid sådana kriminaliseringar av vållande, där

straffhotet är sammankopplat med ett förorsakande av en viss effekt genom vårdslöshet eller ovarsamhet. Enligt straffrättskommitténs uppfattning — en dylik ståndpunkt har även tidigare vid ett flertal tillfällen framförts av *Inkeri Anttila* och *Patrik Törnudd* — är det omotiverat att ett i samma grad vårdslöst och farligt beteende skall bli straffbart eller inte beroende på den för gärningsmannen själv helt slumpartade omständigheten om en effekt uppstår eller ej. Såsom en dylik, i princip tvivelaktig, brottstyp omnämner man bl. a. dödsvallande.

Det verkar som om straffrättskommittéen skulle ha såsom principiell målsättning en lagstiftning, inom vilken effekten inte skulle utgöra grunden för straffbarheten och inte heller ens påverka graden av den. Straffbarheten borde, för att citera kommittéen, göras beroende av hur sannolikt det mänskliga beteendet kunde förväntas framkalla skada. Denna linje skulle innebära ett märkbart framhävande av faredeliktens ställning i jämförelse med i nuvarande lag. Farekriminaliseringarna skulle enligt kommittéens ståndpunkt beröra ofta även det culpösa, isynnerhet det hänsynslösa beteendet.

I många av stomplanens punkter har kommittéen strävat till att formulera tämligen nya farekriminaliseringar. Av intresse är t. ex. det föreslagna systemet om brott mot liv och hälsa (stomplanens 24 kapitel). Beklagligtvis har kommittéen ändock inte på något ställe på ett enhetligt och exakt sätt behandlat de olika typerna av farebrott. I stomplanen förekommer olika slag av faredeliktskonstruktioner. Ibland förutsätter man förorsakande av en konkret fara, ibland räcker det med att beteendet har varit ägnat att framkalla fara och stundom har man kriminaliserat ett visst allmänt taget såsom farligt ansett beteende som sådant. Enligt vedertagen terminologi kunde man i dessa fall tala om brott med konkret fara, brott med abstrakt fara och delikt, som grundar sig på presumerad fara. Om man vill överge de culpösa effektdelikten, borde denna strävan uppenbarligen även påverka formuleringen av farekriminaliseringarna.

Om man anser det vara slumpmässigt och omotiverat att betrakta den konkreta skadeeffekten såsom grund för straffbarheten, borde man väl likaså rikta en likadan kritik åtminstone mot brotten med konkret fara. Om det uppstod en konkret faresituation eller ej, det är väl i princip i samma mån slumpmässigt som om det uppstod en skadeeffekt eller ej. I själva verket skulle väl straffrättskommittéens linje driven till sin spets leda till att alla brottsrekvisit borde uppbyggas enligt konstruktionen av ett rent beteendedelikt — om man kan tillåta användandet av detta orena begrepp i detta sammanhang —, varvid kriminaliseringen skulle bottna i beteendets presumerade farlighet.

Straffrättskommittéen har inte, såsom man kunde vänta sig,

kunnat konsekvent genomföra sitt program rörande eliminerandet av de culpösa effektdelikten. I stomplanen har man föreslagit även nya rekvisit, som baserats på den culpöst förorsakade konkreta fareeffekten. Man har t. o. m. i det föreslagna 22 kapitlet tagit med — vilket *Törnudd* i sitt skiljaktiga yttrande kritiserar — ett nytt culpabrott, som åtminstone delvis definierats med hjälp av en konkret skadeeffekt.

Kommittéen tillstår, att man tillsvidare ännu också i den nya strafflagen blir tvungen att i någon mån ge relevans åt den effekt, som åstadkommes culpöst, såsom straffbarhetens grund och som bestämmande för dess grad. Detta förefaller kommittéen ändå betrakta såsom förorsakat av närmast praktiska svårigheter: om man inte på andra grunder tillförlitligt kan uppskatta farligheten av gärningsmannens beteende, så blir man tvungen att ta den konkreta skadan som utgångspunkt. I den takt som man på livets olika områden skapar detaljerade beteendenormer med straffregler, som berör det farliga beteendet som sådant, så kan man i motsvarande takt avstå från de culpösa effektdelikten.

För egen del vill jag framföra en del synpunkter, som ger antydningar i den riktningen, att den grundlinje, som kommittéen omfattat, inte enbart av praktiska skäl kommer att förbli på halva vägen, utan att ett genomförande av den till sitt slut skulle kunna ifrågasättas även principiellt. Jag kan m. a. o. inte förena mig i kommittéens ståndpunktstagande, som allmänt fördömer sådana brottsrekvisit, som uppbyggts på en effekt, som åstadkommits culpöst.

Det är uppenbart förnuftigt att sträva till att skapa och utveckla uttryckliga beteendenormer, som främjar undvikandet av skador, framförallt på sådana livsområden, där skaderisken är kännbar (ss. trafiken, arbetslivet, miljöskyddet o. s. v.). Det är ofta ändamålsenligt att effektivera efterlevnaden av dessa regler genom straffhot. Man kan använda sig av konstruktionen av ett rent beteendedelikt, ett delikt som bygger på den presumerade faran. I samband med en dylik reglering är man dock tvungen att allvarligt uppmärksamma de nackdelar, som är förenade med ett alltför omfattat utökande av det straffrättsliga regelkomplexet. Talet om problem med straffrättens inflation är bekant från senare tider. Senast har *Lars D. Eriksson* i tidskriften *Oikeus* 2/77 kritiserat straffrättskommittéens faredeliktstänkande just av den anledningen, att om det skulle genomföras skulle det komma att utvidga området för den straffrättsliga regleringen och sudda ut gränserna mot förvaltningsrätten.

Om vi tänker på t. ex. de dödsvållandefall, som behandlas i domstolarna, så är säkert stora flertalet av dem sådana, där gärningsmannen har kränkt en uttrycklig beteendenorm (trafikregel, arbetsskyddsföreskrift el. dyl.). Kvar torde likväl bli även

sådana fall, där ovarsamhet, som lett till döden, förblir utanför de livsområden, som detaljerat reglerats. Det är svårt att föreställa sig, att det ens i princip, för att inte tala om i praktiken, skulle vara möjligt att reglera det mänskliga beteendet så i detalj, att det för alla de ovarsamhetsfall, varpå döden kan följa, skulle finnas en egen regel, som kriminaliserar just ett dylikt förfaringsätt i och för sig. Om man åter i stället för konstruktionen av ett rent beteendedelikt, som bygger på presumerad fara använder sig av olika allmänna regler, som kopplas till orsakandet av fara (man kriminaliserar med allmänna stadganden ett förfarande, som är ägnat att orsaka fara eller som orsakar fara för annans liv), så fjärmars man redan ett steg eller ett par från den principiella utgångspunkten, mot ett fästande av uppmärksamheten vid (fare)effekten. Dessutom skulle åtminstone ett sådant stadgande, där man allmänt och utan individualisering skulle kriminalisera varje förfarande, som är ägnat att orsaka fara för annans liv, vara synnerligen tvivelaktigt även ur legalitetsprincipens synvinkel. *Eriksson* har i ovannämnda artikel även ur legalitetsprincipens synvinkel fäst uppmärksamheten vid de problem, som uppstår p. g. a. överbetoningen av fareansvaret.

Vi må nu ställa åt sidan de fall, där det ovarsamma beteendet, som lett till döden, i varje händelse kommer att förbli utanför uttrycklig lagreglering. I praktiken orsakas döden genom ovarsamhet klart oftare inom sådana områden, som redan är uttryckligen reglerade eller vilka åtminstone rätt detaljerat kan regleras. Skulle det då vara en eftersträvansvärd lösning att låta bli att fästa uppmärksamheten vid döden som en effekt och utdöma straff enbart för det farliga beteendet?

Låt oss anta, att en arbetsgivare har brutit mot ett visst uttryckligt stadgande, som intagits i lagen för att förhindra olyckor och 1) att detta framkommer vid en arbetsskyddsinspektion, utan att någon skada uppstått, eller 2) att i anledning av överträdelsen inträffat en olycka varvid en arbetstagare omkommit. Borde man i båda situationerna tillämpa samma stadgande, och döma arbetsgivaren enbart för brott mot arbetsskyddsbestämmelse efter den däri stadgade strafflatituden? Ett dylikt utslag skulle alldeles tydligt strida mot rättsmedvetandet både i dagens läge samt även i framtiden skulle jag tro. Om man däremot framkastar som lösning det, att man i vardera fallet borde utdöma straffet, inte på basis av skadeeffekten eller dess uteblivande, utan på basis av den fara, som var för handen så har man igen frångått den ursprungliga baslinjen, eftersom också en fara naturligtvis representerar en slags effekt.

I själva verket kan man anse att det nuvarande systemet, enligt vilket ett dödsfall orsakar strängare straffansvar än blotta kränkandet av skyddsbestämmelser, är pedagogiskt förmånligt. Då

katastrofen har inträffat och då man sålunda utmäter straffet både p. g. a. kränkandet av skyddsbestämmelserna och dödsvällandet, så är just denna koppling ägnad att understryka vikten av att följa skyddsbestämmelserna.

Det är ytterligare skäl att fästa uppmärksamheten vid selektionsproblemet. Nuförtiden, liksom säkert också beklagligtvis nog i framtiden, förekommer farliga ovarsamma beteenden dagligen i oräkneliga situationer. Om man skulle sträva efter att styra kriminaliseringarna i riktning mot det farliga beteendet som sådant och om man skulle vilja inrymma under de uttryckliga stadgarna en så stor del av de farliga beteendeformerna som möjligt, så skulle antalet brott i verkligheten vara enormt. En sådan övervakning, varigenom man verkligen skulle kunna ställa långt ifrån alla de, som betar sig farligt till svars, skulle naturligtvis — fastän det även skulle kunna vara tekniskt möjligt genom någon slags underupppfinning — vara outhärdlig av många skäl. I varje fall skulle således en ovanligt kraftig selektion komma att äga rum. Är det inte ganska förnuftigt att använda den åsamkade skadeeffekten såsom en selektionsgrund, då man dessutom torde kunna anta, att den ovarsamhet, som lett till skadans uppkomst, *genomsnittligt sett* har varit av allvarigare art än den som inte lett till skada?

I själva verket behöver man inte se de ikraftvarande culpösa effektdelikten såsom uttrycksform för ett ensidigt effektansvar. Den nyare dogmatiska konstruktion av vållandebrott, som *Jareborg* skisserar upp i sin rapport och om vilken jag själv har talat i början av mitt anförande, antyder att det inte är enbart effekten, som utgör grund för straffbarheten. Ett straffstadgande, som kriminaliserar orsakandet av en effekt riktar sin spets mot ett *sådant ovarsamt beteende*, som kan framkalla effekt. Förutom effekten kan man se ovarsamheten (i objektiv bemärkelse) såsom beståndsdel av brottsrekvisitet.

Till slut vill jag framhäva, att straffrättskommittéen i sin stomplan har förverkligat tanken på övergång till allmänt fareansvar i alla fall på ett ganska moderat sätt. Man kan anse, att många av kommittéens konkreta förslag till nya straffstadganden i princip är ganska lyckade i det här hänseendet, fastän de naturligtvis ännu är i behov av åtskilligt finslipande. Det kan tänkas, att det i själva verket inte finns någon, som har ens tänkt utveckla idéen om att avstå från de culpösa effektdelikten till sådana ytterligheter, som jag ovan kritiserat. I varje fall är det uppenbart att diskussionen om effektansvar, fareansvar och vållandansvar framöver inom ramen för strafflagsreformen fordrar en mera ingående och exakt granskning än den, som hittills företagits.